

Film jako nástroj terezínské lži

Jak bychom měli nakládat s **propagandistickými filmy** z období druhé světové války? Je dobré vysílat je v televizi, ale pouze s historickým komentářem? Měly by se vydat na DVD nebo online? Přitom na YouTube už mají množství zhlédnutí a objevuje se pod nimi spousta rasistických komentářů.

ESTER GEROVÁ
publicistka



Tomuto tématu se věnovala zářijová konference v Terezíně nazvaná „Filmy z ghett a lág-rů: Propaganda – motáky – historické prameny“, konající se u příležitosti 70. výročí natáčení propagandistického filmu Kurta Gerrona v ghettu Terezín. Účastníci konference byli převážně vědci, osmnáct jich bylo zahraničních a patnáct českých. Diskutovali jak nad fragmenty propagandistických filmů natočených v ghettu Terezín, tak například ve varšavském ghettu.

V původních půdních prostorách Magdeburských kasáren, kde se zachovaly dřevěné trámy z divadla, vědci zkoumali spolu s dalšími účastníky rozdíl mezi propagandou a filmem dokumentárním – nearanžovaným, válečným i poválečným. Z přítomných výzkumníků holokaustu jmenujme Emily Budickovou z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, Tomáše Lysyaka z Varšavské univerzity, Leslie Swiftovou z United States Holocaust Memorial Museum (Muzeum holokaustu ve Spojených státech), Anat Kutnerovou z izraelského archivu Jad vašem, Tomáše Fedoroviče z Památníku Terezín či Natašu Drůbkovou z univerzity v Regensburgu.

Případ sebevědomé filmařky

Nacistické filmy byly v Terezíně natočeny čtyři. První z nich natočila česká filmová producentka, scenáristka a režisérka Irena Dodalová, jelikož zde byla v roce 1942 nejzkušenější filmovou profesionálkou. Ačkoliv Židé nesměli vlastnit na území celého protektorátu fotoaparát, natožpak filmovou kameru, bylo natáčení filmu se židovským štábem a komparzem v Terezíně schváleno. Uvolnil se k tomu SS-Obersturmführer Herbert Otto. Filmařka Dodalová totiž v pozici vedoucí produkce komunikovala se zástupci německé moci bezproblémovou němčinou, jelikož se narodila do bilingvní rodiny. Chovala se sebevědomě, což prý k přežití pomáhalo. Nechtěla být odsunuta na východ, kde Hitler prováděl „konečné řešení židovské otázky“.

Dodalová zároveň natočila záběry, z nichž je jasné patrné, že všechno je to fingované, lidé těžce vlečou svá zavazadla, brodí se blátem, v pozadí je vidět pohřební vůz

”

Organizátorka konference Nataša Drůbková k tomu dodává: „V ghettu člověk raději nic neodmítal, protože by se mohl dostat do transportu. Každý chtěl zůstat v Terezíně – vždyť pro české Židy Terezín alespoň skýtá možnost komunikace s okolím, prostřednictvím motáků a pašování.“

Dodalová chtěla pomoci Židům ve štábu tím, že natáčení všemožně oddalovala: objednávala líčidla z Düsseldorfu a osvětlení z Barrandova. Eva Strusková, historička Národního filmového archivu, pro Český rozhlas uvedla, že snímek této režisérky animovaných filmů měl být určen pro mezinárodní společenství, případně pro interní účely SS. Z dochovaného svědectví Hanse Hofera vyplývá, že dotyčný snímek měl v podstatě zachytit celý průběh zacházení se Židy včetně registrace k transportu do Terezína, shromáždění na pražském Výstavišti, cestu



Manipulace. Z výstavy „Pravda a lež. Filmování v terezínském ghettu 1942–1945“, která byla letos instalována v pražské Galerii Roberta Guttmanna

FOTO 2X COPYRIGHT ŽIDOVSKÉ MUZEUM PRAHA

ze železniční stanice Bohušovice nad Ohří do ghetta, aranžované scény šlojsování (osobní kontroly a následného odnětí židovského majetku), pilně pracující Židy, jednání rady starších. Dodalová zároveň natočila záběry, z nichž je jasné patrné, že všechno je to fingované, lidé těžce vlečou svá zavazadla, brodí se blátem, v pozadí je vidět pohřební vůz.

Ve chvíli, kdy Irena Dodalová byla nucena přes noc provést konečný střih filmu, z každé podstatné scény tajně vystříhla určitá okénka. Dodalová dle Drůbkové odvezla zcizené výstřižky filmového materiálu v únoru 1945 vlakem do Švýcarska s prvním židovským transportem, který nejel z Terezína do plynových komor. Film *Ghetto Theresienstadt* nebyl zřejmě dokončen a považuje se za ztracený. Drůbková říká: „Může se ještě objevit v nějakém archivu. Na konci války však příslušníci SS po sobě ničili, co se dalo, aby po nich nezůstaly stopy.“

A jaký byl osud oněch výstřižků, které Irena Dodalová tajně vyvezla? V šedesátých letech byly dopraveny do Židovské obce v Praze. Nyní tyto fragmenty, čítající celkem 12:36 minut, eviduje Národní filmový archiv v Praze pod názvem *Terezín 1942*. Pro představu: Dodalová odstříhávala začátky a konce záběrů, případně klapky. Vědci a ostatní návštěvníci zářijové terezínské konference – včetně tří, kteří přežili holocaust – se snažili zjistit, kdo se na záběrech nachází a kde se scény v ghettu odehrávají.

Jak Irena Dodalová chtěla dokumentovat, že netočí pravdu, nýbrž lež? Nasnímala dva záběry jedné scény. „Na té první člověk vidí, že je všechno inscenované, jelikož je to dobře nasvícené. Na druhém, kraťoučkém výstřižku vidíme, že se již nesvítí a v místnosti už není laboratoř s mikroskopem. Vidíme pouze kuchyň, v níž stojí mikroskop. Nacisté chtěli, aby lidé venku věřili, že se tady nacházejí vědecké laboratoře,“ popisuje Nataša Drůbková jednu ze scén.

Za války prošli ghetttem Terezín také Alfréd Popper, Anna Hyndráková a Dagmar Liebová (předsedkyně Terezínské iniciativy). Identifikovali sebe a své kamarády z doby pobytu v Terezíně, kdy byli ještě dětmi. Dagmar Liebová popisovala na konferenci sebe a ostatní děvčata při natáčení filmu z pokoje 29. Byly tenkrát rády, že dostaly za úsměv na záběrech jako odměnu trochu jídla navíc.

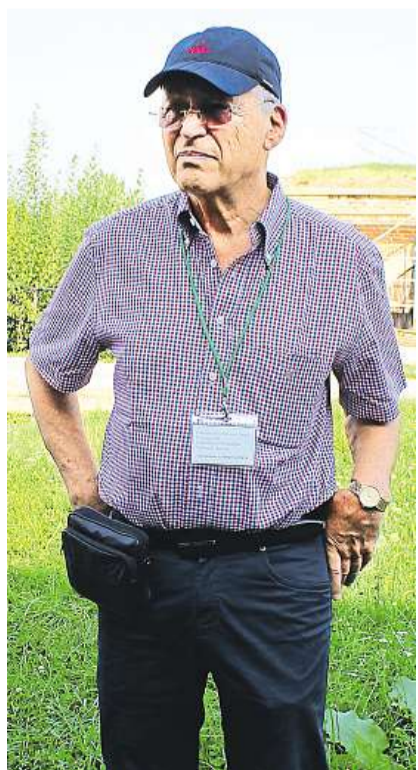
Pozorování koutkem oka

Druhý terezínský snímek natočil SS-Hauptsturmführer Olaf Sigismund, kameraman filmu Ireny Dodalové *Ghetto Theresienstadt*. Jde zřejmě o amatérský záznam zachycený na 16mm film.

Na konferenci se nepromítal, jelikož nebyl vydán na DVD. Tento snímek, který dnes nese název *Obóz koncentracijny w Teresinie* (Koncentrační tábor v Terezíně), je schraňován ve FilMOTECE Narodové a čítá 8:36 minut.

Třetím filmem, který v terezínském ghettu vznikl, byl krátkometrážní snímek z ledna 1944, dokumentující příjezd nizozemských Židů. Kameramanovi Ivanu Vojtěchu Fričovi z pražského filmového týdeníku *Aktualita* se z něj podařilo vynést fotografické kopie několika filmových sekvencí. Bohužel jako celek se dokument nedochoval.

Ale pak je tu čtvrtý film, roztočený v roce 1944 německým hercem a režisérem židovského původu Kurtem Gerro-nem. Po jeho zavraždění v Osvětimi se stal režisérem tohoto „celovečeračku“ Karel Pečený – ředitel *Aktuality*, jenž se musel v roce 1945 u mimořádného lidového soudu zpovídat z kolaborace. Snímek známe pod titulem *Vůdce daroval Židům město*, zachováno je z něho 24:33 minut, tedy asi třetina zamýšlené stopáže. „Jedná se ale o název nepravý a zřejmě vězni dodatečně žertovně vymyšlený, jelikož Hitler by skutečně nic Židům nedaroval,“ upozorňuje Nataša Drůbková. Původní název správně zní: *Terezín. Dokumentární film ze židovského sídelního území*. Ozučený snímek opatřený komentářem zachycuje



Přeživší Alfréd Popper před kolumbáriem v Terezíně v čase konference FOTO ESTER GEROVÁ



Filmová klapka s nápisem Německý týdeník - Vůdce daroval Židům město

mimo jiné terezínské děti při zpěvu dětské opery *Brundibár* nebo hrající fotbal a fandící v Drážďanských kasárnách. Alfréd Popper, tehdy dvanáctiletý, popisuje způsob svého angažování ve filmu: „Byl jsem pouze v obecnstvu při natáčení *Brundibára*. Můj o dva roky mladší bratr zpíval a hrál ve sboru, pamatuji si, jak mne kameraman zaostřoval. Pozoroval jsem ho koutkem oka, což je všechno vidět na záznamu.“

Dnes dvaosmdesátiletý otec dvou dětí žije v Curychu. „Pokaždé, když vidím záběry z terezínského představení, kde jsem zachycen v hledišti, dojde mě to až k pláči. Připomene mi to dobu zažitou v Terezíně s dětmi stejně starými jako já. Devadesát devět procent těch dětí už nežije, šly do plynu. Žádný z nás neměl ani tušení o osudu, který je čekal.“

Byl tento terezínský film „protipropagandou“, jak to nazval Karel Pečený, ředitel pražské *Aktuality*, když se zpovídal u soudu v roce 1945? Je to možné: jak Nataša Drůbková na konferenci připomněla, natáčení probíhalo během srpna a září 1944, tedy pár týdnů po osvobození tábora Majdanek sovětskou a polskou armádou, k němuž došlo 24. července 1944. Fotografie dokumentující osvobození polského koncentračního tábora byly tenkrát publikovány ve světových médiích. Je tedy možné, že se tento film plánoval coby odezva na sovětské fotky. Drůbková k tomu dodává: „Ano, ten film byl zpočátku zamýšlen jako protipropaganda. Jenže na jaře 1945 nastala jiná politická situace. V dubnu toho roku se uskutečnilo několik uzavřených promítání pro zástupce SS z protektorátu, neboť oni začali provozovat svou tajnou vnější politiku. Film zhlédl i K. H. Frank. A snímek byl pak určen i k manipulaci mezinárodních pozorovatelů.“

Co udělá s člověkem uniforma

Manipulaci jak střihem, tak hudební složkou a komentářem se ve své přednášce o filmové *Aktualitě* očima protektorátu na konferenci zabýval dokumentární režisér Pavel Štingl. Promítal se i jeho dokumentární film z prostředí lodžského ghet-

ta s názvem *Ghetto jménem Baluty*. Dnešní Lodž je v něm zachycena stejná jako kdysi: plná chudoby, špatného ovzduší, stejných budov. Vypráví o ní mezi jinými i přeživší Věra Štinglová, dokumentaristova maminka.

Hraný film z prostředí terezínského ghetta *Transport z ráje* uvedl účastníkům konference osmdesátiletý režisér Juraj Herz. Následně s vědci diskutoval. Řekl, že v Terezíně byl od natáčení poprvé – v *Transportu z ráje* (vznikl v roce 1962) hrál a asistoval režisérovi Zbyňku Brynychovi. Jelikož si Herz v dětství prošel koncentračními tábory Ravensbrück, Sachsenhausen, Osvětim, podílel se na zachycení co nejpříznavnější válečné atmosféry nacistického tábora ve filmu. V šedesátých letech Herz natočil film *Zastihla mě noc* z prostředí Ravensbrücku. Svěřil se mi, že do něj angažoval osm set polských žen – nehereček. Rozdělil je do dvou skupin, přičemž v jedné hrály ženy vězeňkyně a v druhé esesačky. Herz mi řekl: „Ač byly všechny ženy z jednoho města, za den za dva jsem zjistil, že ta skupina hrající esesačky se cítila povýšena nad svými přítelkyněmi v koncentračních oděvech. Nastalo pohrdání. Tady jsem viděl, co udělá s člověkem uniforma.“

Co s tím?

Při panelové diskusi se pak v Terezíně zvažovalo, jak s takovými filmy má být dnes nakládáno. Zakázaných filmů, tzv. vorbehaltspflichtig, bylo po konci druhé světové války přes dvě stě. Nejvyšší velitelství spojeneckých sil je zabralo v roce 1945 ve všech čtyřech okupačních zónách Německa. Striktní podmínky je dovolují uvést jen tehdy, když jsou učené uvedeny a promítány s navazující diskusí. Ursula von Keitzová z Filmové univerzity v Postupimě řekla, že dodnes jich zůstává pod restrikcí čtyřicet čtyři, většinou se jedná o celovečerní filmy. Terezínský film Kurta Gerrona mezi nimi však není, jelikož se nikdy nepromítal masovému publiku.

„Nedá se to vyřešit ani promítáním v kině, ani vydáním na DVD s úvodem či s audiokomentářem. Zákaz nyní už fungovat nemůže, pokud má film na serveru YouTube třeba 107 000 zhlédnutí,“ říká Nataša Drůbková. „Nejlepší by bylo, kdyby všechny archivy a badatelé terezínských filmů společně vydali kritickou edici dostupnou online, byly by tam komentáře s vysvětlením, že to, co je ve filmech k vidění, nebyla realita života v Terezíně. V poznámkách k filmu by mohly být také kresby pamětníků, citáty z deníků, vzpomínky komentující film, identifikace účastníků. Na YouTube by se pak pod komentáře vložil odkaz přímo na tuto edici,“ doplňuje Drůbková.